

РЕЦЕНЗІЇ

DOI: 10.33498/Юшн-2022-07-153

Володимир Андрейцев

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
заслужений юрист України, державний радник юстиції III класу,
професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права
Національного ТУ “Дніпровська політехніка”
(Дніпро, Україна)
civil.k2019ok@gmail.com

НАУКОВА КОНЦЕПЦІЯ ДЖЕРЕЛ АГРАРНОГО ПРАВА ВОЛОДИМИРА ЄРМОЛЕНКА: ЧИ СТАНЕ ОРІЄНТИРОМ У ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ*

Помітною віхою дослідження джерельної бази аграрного права слід вважати фундаментальну працю В. Єрмоленка, присвячену джерелам аграрного права¹.

Методологічно виправдано автор наводить загальну характеристику аграрного права як комплексної галузі у системі національного права, під кутом зору ретроспективних аспектів становлення і формування як галузі законодавства, галузі науки і навчальної дисципліни правничих факультетів та інститутів, інших вишів правничого профілю в умовах глобальних загроз і викликів.

З урахуванням набутого досвіду аналізуються сучасні наукові тенденції щодо запровадження назрілих структурних і змістовних змін системи аграрного права, розкривається понятійний апарат, особливості системи аграрного права в контексті сформованої та визнаної в науці та практиці концепції правових форм як основи правових джерел національної системи права.

На тлі викладеного здійснюється класифікація за різними класифікаційними ознаками джерел аграрного права на змістовні та формальні. Тому складається враження, що угруповання формальних джерел позбавлене свого змісту, хоча йдеться про їхнє розуміння, що є теоретично відомим як нормативно-правових актів аграрно-правового спрямування у регулюванні аграрних правовідносин регулятивного та гарантуючого спрямування.

Автор сприйняв висловлену в юридичній літературі позицію щодо поділу змістовних джерел аграрного права на матеріальні та ідейні тощо

* Рецензія на монографію Володимира Єрмоленка “Джерела аграрного права”. Неупереджена науково-правова оцінка в контексті пріоритету безпечності аграрно-господарської діяльності суб’єктів аграрних правовідносин.

¹ Володимир Єрмоленко, *Джерела аграрного права* (Гельветика 2021) 510.

© Володимир Андрейцев, 2022

вважаючи, що до матеріальних джерел відносяться: спосіб виробництва матеріального життя, матеріальні умови життя суспільства, система економіко-господарських зв'язків, форми власності як кінцевої причини виникнення і дії права, що, на нашу думку, є не безспірним.

По-перше, матеріальні джерела не протиставляються ідейним та іншим із цієї групи, а відмежовуються від процесуальних законів за характером регулювання суспільних правовідносин як ті, що визначають права й обов'язки суб'єктів права, правосуб'єктність і, відповідно, процесуальні (процедурні), що забезпечують їхню реалізацію як способи захисту.

По-друге, джерела права матеріального спрямування визначаються у відповідних законодавчих і підзаконних нормативно-правових актах, що фіксують способи виробництва матеріального життя та відповідні умови економічного розвитку, а не сам спосіб виробництва тощо. Це має принципово важливе значення із погляду їх диференціації у системі джерел аграрного права.

І в цій частині доцільно б виділити такі джерела та навести хоча б загальну характеристику з точки зору їхнього місця у системі джерел аграрного права в чистій або змішаній формі, як наведена формула Цивільного кодексу України (с. 98), що не є суто аграрним законом навіть за назвою "Цивільний кодекс" і читачу стає не зрозуміло, які саме приписи мають аграрно-правове спрямування. Це певною мірою стосується і наведеного Закону України "Про власність" (с. 99), що викликає у фахівців очевидні запитання.

Аналогічно зазначеної спорідненості зазнав і Закон України "Про форми власності на землю", хоча за назвою він визначається як законодавчий акт земельного права за формально-юридичними, змістовними й об'єктивними ознаками і його аграрно-правову природу ще потрібно доказати, а не формально стверджувати.

Висловлене стосується і наведених у монографії підзаконних актів, зокрема, Указу Президента України "Про порядок паювання переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям", у назві якої бракує слова "земель", оскільки невідомо паювання чого (с. 101).

Сумнівно виглядають і наведені "Методичні рекомендації щодо паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям" як джерело аграрного права (с. 102), затверджених Державним комітетом із земельних ресурсів України.

Принаймні важливо це доказати. Оскільки наведені документи викликають дискусію, то доцільно розвинути і вивести аргументовано їх аграрно-правову природу, від чого зазначена праця стала б лише доказовішою та збагатила б змістовну сутність наведених джерел.

Інші наведені в цьому тексті джерела, на нашу думку, могли б лягти в основу матеріальних джерел аграрного права, які за назвою і характером правового регулювання показують доцільність обраного автором

підходу і вже після цього викласти відповідні нормативно-правові акти, які спростовують принципову наукову дискусію.

За логікою дослідження автор у системі джерел аграрного права мав би передбачити і Господарський кодекс України, тим більше через вказану ним систему економіко-господарських зв'язків (с. 95) за участю суб'єктів господарювання аграрної сфери. Однак у дослідженні саме цього бракує як доказового аргументу щодо місця Господарського кодексу України у системі матеріальних джерел аграрного права.

Професор В. Єрмоленко слушно аргументує вплив державної аграрної політики на розвиток аграрного законодавства та вважає таку політику джерелом права (с. 111) в системі ідейних джерел.

Остання теза автора потребує суттєвого уточнення, оскільки джерелом права є не державна аграрна політика, а діяльність органів держави та відповідні законодавчі й підзаконні нормативно-правові акти, які визначають форми діяльності держави щодо розвитку сільського господарства, зокрема Закон України “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2020 року”, який вже втратив юридичну силу і в цій частині були б важливі пропозиції автора щодо сучасного регулювання зазначених питань.

Аналіз законодавства України, включаючи і законодавство галузевого спрямування, свідчить, що питання національної політики, зокрема аграрної, отримує своє правове урегулювання у формі Стратегій, як стратегічних правових джерел, зокрема аграрного права. У цьому аспекті перспективним є дослідження Стратегії національної безпеки “Безпека людини – безпека держави”, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392. Нею передбачено, що вона є основою для розроблення, зокрема, Стратегії продовольчої безпеки, що має принципове значення для визначення особливостей джерел аграрного права з погляду шляхів та інструментів її реалізації.

У цьому аспекті ефективні перспективи відкриває аналіз Стратегії сталого розвитку “Україна-2020”, схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5. Вона передбачає проведення реформи та реалізацію програми за вектором розвитку “Реформа сільського господарства та рибальства”, “Реформа здійснення державних закупівель”, “Реформа у сфері забезпечення безпечності та якості харчових продуктів” тощо.

Важливе значення у системі джерел аграрного права має Указ Президента України “Про цілі Сталого розвитку України на період до 2030 року”, а також Стратегія подолання бідності, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України 16 березня 2016 р. № 101-р, Стратегія зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України 14 серпня 2019 р. № 688-р, аналіз яких дав би змогу виявити сутність стратегічних джерел аграрного права у системі ідейних джерел.

Обраний автором підхід щодо ідейних джерел аграрного права, зокрема викладені різноманітні рекомендації системи принципів як джерел

аграрного права, свідчить, що палітра цих принципів досить різноманітна і суб'єктивна. У їхньому формуванні переважає рівень компетенції вчених, що формують власну доктрину основоположних засад у регулюванні джерел аграрного права, а це означає складність поєднання різноманітних підходів та неможливості визначення їх джерелами аграрного права.

Такий лейтмотив суджень В. Єрмоленка по суті спростовує доцільність визначення принципів доктринального рівня як джерел аграрного права та логічності нормативно-правових засад, характеру ідей, закріплених у межах законів та підзаконних нормативно-правових актах, і їх визнання джерелами аграрного права. Це підтверджується і практикою застосування принципів аграрного права, що впливають з аналізу законів і підзаконних нормативно-правових актів, положень, сформульованих вищими судовими інстанціями по конкретних справах.

Інший характер походження мають висновки судових інстанцій, що базуються на доктринальних підходах окремих учених і розглядаються як судові прецеденти.

Ціннісним у проведеній дискусії В. Єрмоленка є узагальнений висновок автора щодо доцільності визнання можливих принципів аграрного права як універсальних правових ідей аграрного законодавства, спрямованих на гармонізацію їх системи, характерних для галузевої наукової правової доктрини, спроможної консолідувати різні підходи в єдину науково-правову концепцію сучасного аграрного права, їх системи для галузевої науково-правової доктрини і практики правозастосування:

- 1) галузевий принцип забезпечення потреб населення і промисловості безпечною і якісною сільськогосподарською продукцією;
- 2) забезпечення продовольчої безпеки держави та Українського народу;
- 3) урахування особливостей сільськогосподарської діяльності;
- 4) екологізація аграрного законодавства;
- 5) забезпечення інноваційного розвитку сільського господарства;
- 6) пріоритетність сільського господарства і соціального розвитку села;
- 7) сталий розвиток сільських територій.

Досить соціально та юридично привабливо, проте проблематично висловлена ідея про природне право, його співвідношення із позитивним правом у контексті природних прав людини, зокрема право на здоров'я і життя, як пріоритету джерельної основи аграрного права. Проте в процесі викладення матеріалу акцент із джерел аграрного права спонтанно змістився у бік філософії права, загально-теоретичної дискусії та не взято до уваги антропозахисний аспект досліджуваної проблеми.

Логічно і послідовно автор досліджує джерельні засади аграрного права крізь призму аграрно-правових доктрин, що характеризує новаційний характер цієї фундаментальної наукової праці у постановці дослідження архіскладних проблем джерельної основи сучасного аграрного права.

У цій частині рецензент солідаризується із постановкою в монографії проблеми визнання аграрно-правових доктрин джерелами аграрного пра-

ва, що гармонічно поєднана з постановкою цієї проблематики загально-теоретичною правовою наукою.

І справді, значна частина рішень, особливо Конституційного суду у виняткових випадках ухвалених рішень обґрунтовується на основі висновків вчених Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого (Харків), Національної академії правових наук України, юридичного факультету (інституту права) Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, інших науково-навчальних і наукових установ, в яких сформувався відповідні наукові правничі положення, що, на нашу думку, є доказом авторитетності наукових поглядів учених та їхніх наукових шкіл із питань галузевої правової проблематики.

У цій частині як ілюстрацію автор доводить роль і значення формування наукових ідей академіка В. Янчука (Національний університет біоресурсів і природокористування України) та академіка В. Семчика (Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України).

Однак це лише фактичний бік справи, не підкріплений аргументовано відповідними нормативно-правовими документами, або документом, який би легалізував наукову доктрину джерелом аграрного права.

Зазначений досвід характерний деяким європейським країнам, що офіційно визнають наукові правові доктрини відповідними джерелами права при розгляді конкретних судових справ, що може слугувати додатковим аргументом і доказом щодо легалізації зазначеної ідеї в практику правозастосування судових інстанцій.

Послідовно й архітекстуально в монографії висловлена проблематика щодо релігійних (канонічних) норм як джерел аграрного права, в яких переважають загальнотеоретичні аспекти духовності та моральності правових засад правового регулювання.

Слушно відзначаються особливості правових джерел за назвою правових форм (Біблія, церковне передання, канонічні звичаї, канонічне законодавство тощо), які в сучасних умовах становлення правової системи України відіграють, на думку автора, лише факультативне значення як історичні пам'ятки, що вказують на розвиток матеріального змісту права, продукують цивілізаційний феномен процесу національної правової системи, виступають чинниками розвитку нормативно-правової системи (с. 194).

При цьому в дослідженні домінують посилання на теоретичні джерела руської православної церкви, поширення на її канонічну територію, що характерно для доби середньовіччя та функціонування радянської держави, що втілювала в життя відокремлення церковної свідомості за межами держави.

Проте позитивно можна оцінити авторське бачення висвітлення впливу моралі та канонічної культури на окремі положення чинних законів України в сучасний період щодо джерел аграрного права та дотичних актів законодавства України через брак відповідних джерел власне

в аграрному законодавстві, що потребує модернізації джерельної основи, відповідно до нормативно-правових актів країн Європи та світу.

Більша половина обсягу монографічного дослідження присвячена висвітленню особливостей нормативно-правових актів. За задумом автора, так званих формальних джерел аграрного права (с. 206–454), що обумовило їх окремі дублювання із матеріалами попередніх розділів у частині загально-теоретичних підходів щодо розуміння сутності нормативно-правових актів із акцентом на змістовну частину виявлення природи правового регулювання правовідносин у сфері фінансово-аграрних відносин та організаційно-управлінських відносин (с. 210–211). Хоча, на наше переконання, до таких правових джерел варто віднести також акти цивільного, господарського, земельного, природоресурсного, екологічного, адміністративного, кримінального та іншого законодавства.

Автор принагідно полемізує з підходами вчених про види нормативних актів, їх видового поділу, акцентуючи увагу на присутності в аграрному праві діяльнісно-функціональних актів (с. 216), наводить їх назви, даючи окремим з них відповідну характеристику, що дало йому змогу класифікувати і диференціювати нормативно-правові акти на статутні, функціональні та інституційні, на загально-уніфіковані та спеціально-уніфіковані (с. 215).

У цій частині методологічно виправданим став би підхід щодо класифікації джерел аграрного права відповідно до структури та його системи аграрно-правових актів, що давало б можливість читачу усвідомити власне систему аграрного права як галузі права й особливо як навчальної дисципліни.

Для класифікації джерел аграрного права автором здійснив комплексний характер дослідження в контексті розуміння універсального поняття “законодавство”. Наводить назви законів, спрямованих на регулювання природоресурсних і природоохоронних об’єктів, посилаючись, зокрема, на Земельний кодекс України, закони України “Про тваринний світ”, “Про рослинний світ”, “Про охорону навколишнього природного середовища”, “Про охорону атмосферного повітря”. У цій частині, на нашу думку, стало б доцільним посилання автора на приписи названих актів аграрно-правового змісту, оскільки вони належать до сфери екологічного права навіть за їх назвами.

З огляду на джерела аграрного права, автор в основу галузі заклав аграрно-промисловий комплекс, що не відтворює галузь господарювання – сільське господарство, в окремих випадках йому суперечить, скажімо, сфера рибництва, не пояснюючи співвідношення зазначених понять за законодавством України. Тому перспективним було б, щоб в основу системи цієї галузі законодавства і сфери діяльності були закладені законодавчо-встановлені сфери діяльності як об’єкти галузі законодавства і права.

При аналізі аграрних законів у системі аграрного права автор підкреслює їх комплексний характер, оскільки вони об’єднують норми

(правильніше – приписи) різногалузевої спрямованості, що фактично йдеться про комплексність цієї галузі законодавства і права, упускаючи при цьому важливий елемент цієї галузі законодавства – Господарський кодекс України, як комплексний законодавчий акт, зокрема спрямований на регулювання діяльності суб'єктів аграрного права.

У зазначеному підрозділі проводиться глибокий аналіз правових приписів, що дали можливість авторові обґрунтовано вести мову про аграрні закони. Водночас він виступає прибічником ідеї професора А. Статівки про доцільність розроблення базового Закону України “Про сільське господарство”, як акта галузевого спрямування цієї сфери економіки та галузі відповідної діяльності, що логічно продукує концепцію сільськогосподарського права. Тому, на нашу думку, автору було б доцільно в цій частині чіткіше висловити авторську позицію щодо галузі права та галузі законодавства.

У кращих традиціях аграрного права проаналізовані нормативно-правові акти Верховної Ради України, у системі яких класифікуються організаційно-розпорядчі, аналітично-оціночні, обмежувально-заборонні, забезпечувальні нормативні акти, як нормативно-правові акти за своїм змістом і предметом правового регулювання.

Розкрито деякі особливості указів Президента України в системі аграрного законодавства України, серед яких Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо захисту власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)”. Це, на нашу думку, є сумнівним джерелом виключно аграрного права і потребує уточнення із погляду змісту та об'єкта наявних регулятивних приписів земельного спрямування зазначеного нормативно-правового акта.

Майстерно й професійно проаналізовані нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, розкриваються особливості цієї групи джерел аграрного права, однак при цьому не відзначаються в їх системі процедурні акти, крізь механізм яких реалізується сучасна аграрна політика України.

Узгоджено з обраним науковим підходом висвітлено нормативно-правові акти центральних та місцевих органів публічної влади у системі джерел аграрного права та підсистему локальних нормативно-правових актів сільськогосподарських підприємств, аргументовано проведено їх класифікацію, відзначається їхня роль і значення у процесі правозастосування суб'єктами аграрних правовідносин. В аспекті перспектив їх розвитку було б доцільно визначити такі документи, як стандарти сільськогосподарських підприємств, щодо впровадження систем землеробства, здійснення природоохоронних і безпекових заходів.

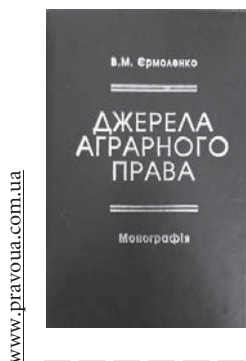
Позитивно слід оцінити наукові положення та новаційні ідеї про аграрні нормативні договори, нормативно-правові прецеденти та аграрно-правові звичаї, а також тематично сформовані висновки монографічного дослідження.

Звісно, ґрунтовно підготовлена монографічна праця не позбавлена окремих неточностей, упушень, які є характерними для такого виду наукових досліджень, зокрема щодо періодизації історичних форм аграрного права, повноти доказовості авторських суджень та окремих висновків, не підкріплених аграрно-правовою практикою, сподівання автора на виключну перспективу положень цього дослідження.

При цьому варто взяти до уваги, що рецензована наукова праця – це творча, копітка і довгострокова форма наукового, персоніфікованого твору, мета якого полягає у доведенні необмеженому колу читачів усіх нормативно-правових тонкостей доктринальної палітри нормативно-правового регулювання аграрних правовідносин, як цілісного комплексу нормативно-правових актів у сфері сільського господарства і соціального розвитку відповідної інфраструктури цієї сфери економіки, політики та відповідного забезпечення їх прогресу на підставі чинних в Україні джерел права.

Аналіз змісту монографії свідчить про наявний творчий запал об'єктивного висвітлення джерел аграрного права та наміри автора продовжити дослідження, зокрема в частині аналізу джерел інтеграційного спрямування, а саме джерел Європейського Союзу, що справляють позитивний вплив на кодифікацію аграрного законодавства України в частині розроблення і впровадження директив Ради Європейського Союзу, особливо визначення змісту технічних регламентів аграрно-господарської діяльності на предмет забезпечення пріоритетності для довкілля, життя і здоров'я людей в умовах глобальних, зокрема військових загроз для України та світу. Тому побажаю автору творчого натхнення у реалізації зазначених задумів у визначенні актуальних проблем сучасного аграрного права, особливо еколого-безпекових гарантій сільськогосподарської галузі, як життєво важливого сектору національної економіки, політики і правового забезпечення.

Єрмоленко В. М. Джерела аграрного права: монографія. Одеса: Видавничий Дім "Тельветика", 2021. 510 с.

Монографію присвячено вирішенню сучасних проблем формування системи джерел аграрного права, які розглянуто з позиції плюралістичного підходу, тобто множинності джерельної бази. Вперше запропоновано диференціацію джерел аграрного права на формальні та змістовні. Останні, в свою чергу, поділяються на матеріальні та ідейні. Розкрито особливості всіх зазначених видів джерел. Висвітлені характерні тенденції розвитку джерел аграрного права та теоретичних засад їх опосередкування.

Видання розраховане на науковців, викладачів і студентів юридичного профілю, а також практичних працівників, які цікавляться питаннями аграрного права.